

7. Офіційний сайт Держкомстат [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/grp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm

8. Продуктивність – найважливіша основа зростання реальної заробітної плати // Національна безпека і оборона. 2010 р. – №7. – С. 25–37.

9. Ангелко І. Тінюва діяльність як джерело доходу: основні форми вияву / І. Ангелко // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – С. 108–115.

10. Синявская О.В. Российская пенсионная реформа: куда идти дальше? // SPERO. – Зима 2010 р. – №13. – С. 187–201.

11. Ясин Е. Потрясения в пенсионной системе начнутся в России через 15 лет // Российская газета. – Федеральный выпуск №5429 (53) 15.03.2011.

12. Малева Т. Повышение пенсионного возраста: pro et contra / Т. Малева, О. Синявская / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://strategy2020.rian.ru/load/366064118>

13. Юрчишин В. Украина: вперед в ловушку бедности [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2011/04/23/235864>

14. Звіт про прямі іноземні інвестиції в Україну. Ernst & Young. 2011 рік. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/\\$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr/$FILE/Ukraine-FDI-Report-2011-Ukr.pdf)

15. Тенденції трудової міграції з України до країн СНД. Аналітична записка / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/11.htm>

Ю.В. БОГОЯВЛЕНСЬКА,
к.е.н., доцент, ЖДТУ,
Д.С. КАТЕРЕЗЮК,
ЖДТУ

Визначення граничних рівнів зайнятості населення

Розкрито теоретичні аспекти визначення граничних рівнів зайнятості населення України: максимальний рівень зайнятості – верхня границя числової послідовності, мінімальний – нижня границя. Досліджено зазначену проблематику, на підставі отриманих даних запропоновано методику їх визначення; побудовано відповідні прогнози. Надано рекомендації щодо покращення ситуації із зайнятістю населення та підвищенням її рівня.

Ключові слова: зайнятість населення, граничні рівні зайнятості населення.

Раскрыты теоретические аспекты определения предельных уровней занятости населения Украины: максимальный уровень занятости – верхний предел числовых последовательностей, минимальный – нижний предел. Исследована данная проблематика, на основании полученных данных предложена методика их определения; построены соответствующие прогнозы. Даны рекомендации по улучшению ситуации с занятостью населения и повышению ее уровня.

Ключевые слова: занятость населения, предельные уровни занятости населения.

The theoretical aspects of the definition of employment-to-population of Ukraine limits ratios have been shown: the maximum employment-to-population ratio is the upper limit of a numerical sequence, the minimum is a lower limit. The problem has been researched, the methods of the limit ratios has been proposed on the basis of received data; the predictions have been made. The recommendations for improving the employment situation and its raising have been formulated.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства важливого значення набуває забезпечення ефективної зайнятості населення як одного з найважливіших чинників соціально-економічного та демографічного розвитку.

Це пояснюється тим, що, з одного боку, такі демографічні процеси, як народжуваність і смертність, безпосередньо визначають чисельність і віково-статеву структуру населення, які є основою для визначення контингенту осіб, які братимуть участь у суспільному виробництві. З іншого боку, процес виробництва матеріальних благ є основою існування та розвитку людства незалежно від форми державного, політичного або господарського устрою. Виходячи з цього зайнятість дозволяє забезпечити населення всіма необхідними благами для життя, задовольняти на належному рівні свої потреби, розвиватися в духовному плані. Однак в умовах сьогодення зазначені функції виконуються не в повній мірі, оскільки фінансова й економічна кризи останніх років спричинили зниження рівня зайнятості і, як наслідок, ряд соціально-економічних і моральних втрат.

Така ситуація вимагає пошуку шляхів її вирішення. При цьому важливим є визначення мінімального рівня зайнятості, тобто тієї частини населення, яка буде зайнятою за будь-яких умов і, відповідно, не буде лише споживачем держбюджетних ресурсів, а відтак не чинитиме тиск на соціальні фонди; навпаки – буде джерелом їх наповнення (продуктивна праця, відрахування із заробітної плати). Щодо максимального рівня зайнятості, то метою його розрахунку є встановлення тієї кількості населення, яка відповідатиме поняттю повної (бажаної) зайнятості. Разом із цим потрібно враховувати, що в умовах

ринкової економіки повна зайнятість не означатиме максимізації добробуту населення, оскільки зростання рівня зайнятості супроводжується зростанням інфляції внаслідок збільшення платоспроможного попиту. А відтак, розробка методики визначення граничних рівнів зайнятості створить підґрунтя для досягнення її оптимального рівня.

Таким чином, визначення граничних рівнів зайнятості дасть змогу при наблизенні відповідного показника до цих рівнів належним чином і вчасно його коригувати, і тим самим забезпечити ефективну зайнятість в країні.

Проблеми зайнятості населення в тій чи іншій мірі були предметом дослідження багатьох вчених та економічних шкіл різних епох. Разом із тим на кожному етапі розвитку суспільства дослідженню підлягали різні аспекти цієї проблематики. Переломним моментом у науковій думці щодо зазначених питань слід вважати кризу 20–30-х років XX століття, внаслідок якої було усвідомлено неспроможність ринкового механізму вирішити питання повної та ефективної зайнятості. В цей період починають з'являтися праці щодо необхідності регулювання зайнятості, формування механізмів зниження рівня безробіття, покращення на цій основі соціально-економічних та демографічних показників. Дані питання залишалися актуальними й у другій половині XX століття, однак вони набули іншої спрямованості. Дослідженню почали підлягати рівень безробіття, його взаємозв'язок з темпами інфляції та заробітною платою. Чинники підтримання повної зайнятості і загальної рівноваги почали розглядатися у довгостроковому періоді, в умовах зростання виробничих потужностей. Структурна перебудова в більшості розвинутих країн Заходу в 70-х роках XX століття поставила під сумнів теорії державного регулювання зайнятості, в результаті чого проблеми зайнятості стали досліджуватися у ракурсі їхньої адаптації до нових умов автоматизованого технологічного способу виробництва, структурної кризи, поєднання високого рівня інфляції, безробіття зі спадом виробництва продукції. Кінець XX ст. характеризувався зародженням, становленням та стрімким поширенням інформаційного суспільства, внаслідок чого людина перетворилася на головну продуктивну силу, а відтак зайнятість почала розглядатися з позицій саме такого підходу. Акцентувалася увага на пріоритетності інтелектуальної діяльності та знань, творчій праці. Поширеними стали процеси інтеграції та глобалізації, внаслідок чого набула значення проблема перетікання ресурсів між країнами, в тому числі трудових. Це зумовило розробку заходів щодо оптимізації рівня зайнятості за таких умов рядом науковців.

Незважаючи на це, до сьогодення часу так і не було сформовано теоретичної бази граничних рівнів зайнятості, не розроблено методики їх визначення, що дає підстави для проведення відповідних досліджень.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Виходячи з того що проблема зайнятості населення була актуальною у всі часи, її розв'язанням займалися різні зарубіжні

та вітчизняні науковці. На особливу увагу заслуговують праці таких всесвітньо відомих вчених, як Л. Вальрас, Дж. Кейнс, В. Ойкен, Ф. Хайєк, А. Філіпс, М. Фрідмен та ін. Серед сучасних закордонних вчених, які приділяють увагу проблемам зайнятості, варто згадати таких російських науковців, як Н.А. Волгін, А.Е. Котляр, Р.П. Колосова – вони досліджують становлення та розвиток ринку праці.

Вагомий внесок у дослідження цього питання зробили сучасні вітчизняні науковці С.І. Бандур, Д.П. Богиня, В.С. Васильченко, О.А. Грішнова, Т.А. Заяць, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, І.Л. Петрова та ін. Зокрема, С.І. Бандур, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, І.Л. Петрова досліджують питання сучасного стану зайнятості і безробіття, шляхи ефективної соціально-економічної політики в умовах глобалізації та інтеграції України у світову економічну систему. О.А. Грішнова та Д.П. Богиня розглядають зайнятість з точки зору впливу окремих факторів, таких як міграційні процеси, тінізація економіки, а також деяких макроекономічних факторів, пов'язаних із кризовими явищами в економіці, та обґрунтовують комплексні заходи, спрямовані на зростання конкурентоспроможності робочої сили, підвищення рівня зайнятості і скорочення безробіття. Актуальними залишаються й проблеми регулювання зайнятості, яким присвячені праці В.С. Васильченка, Т.А. Заяць, Л.С. Лісогор.

Однак більшість із зазначених досліджень спрямовані на оцінку рівня зайнятості, визначення основних причин наявної ситуації та формування доцільних напрямків регулювання цієї сфери. Разом із тим недостатнім залишається дослідження цього явища з позицій демографії, відсутнім є аналіз його граничних рівнів, що й зумовило необхідність проведення даного дослідження.

Мета статті полягає у визначенні сутності граничних рівнів зайнятості, розробці методики їх розрахунку, а також у з'ясуванні рівня зайнятості населення в Україні, його граничних величин, у тому числі на прогностичний період, та наданні рекомендацій щодо покращення ситуації у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Загалом під зайнятістю розуміють діяльність громадян, пов'язану із задоволенням особистих та суспільних потреб і таку, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [5].

У широкому розумінні поняття зайнятості є певною сукупністю соціально-трудових відносин між людьми з приводу: забезпечення населення робочими місцями; формування, розподілу і перерозподілу трудових ресурсів (робочої сили) з метою участі у суспільно-корисній праці; забезпечення розширеного відтворення робочої сили [1, с. 12]. Таке визначення охоплює великий комплекс проблем, за якими стоять структурна, інвестиційна, цінова, грошово-кредитна, кадрова, освітня, міграційна, демографічна та соціальна політика тієї чи іншої держави.

Комплексність цього визначення дає змогу трактувати категорію зайнятості населення з різних точок зору. Так, із позицій економіки зайнятість являє собою діяльність части-

ни населення щодо створення суспільного продукту (національного доходу) [4, с. 32]. Соціальна сутність зайнятості відображає потребу людини в самовираженні, а також у задоволенні матеріальних і духовних потреб через дохід, який особа отримує за свою працю. Демографічна сутність зайнятості вказує на взаємозалежність останньої з віково-статевими характеристиками населення, його структурою, іншими параметрами тощо. Саме такий підхід є найбільш доцільним виходячи з особливостей нашого дослідження, а відтак буде використовуватися у даній статті.

Виходячи із зазначених вище підходів науковці виділяють такі функції зайнятості населення: забезпечення життєдіяльності і розвитку суспільства, в тому числі його непрацездатних членів; забезпечення життєдіяльності і розвитку особистості; забезпечення якості робочої сили [1, с. 14]. Ці функції значною мірою забезпечують (залежно від її рівня і ступеня продуктивності) звужене, просте чи розширене відтворення населення, а також екстенсивне або інтенсивне відтворення робочої сили. Тобто зайнятість відіграє провідну роль у ефективному перебігу основних демографічних процесів.

Кількісно зайнятість характеризується її рівнем, що може бути розрахований як:

- частка зайнятих у загальній кількості населення:

$$P_z = \frac{C_z}{C_n} \quad (1)$$

- частка зайнятих в економічно активному населенні:

$$P_z = \frac{C_z}{C_z + C_b}, \quad (2)$$

де P_z – рівень зайнятості населення; C_z – число зайнятих у загальній чисельності населення; C_n – загальна чисельність населення; C_b – частка безробітних у загальній чисельності населення [3, с. 160].

У міжнародній статистиці вихідним показником для аналізу зайнятості є рівень економічної активності населення, тобто частка економічно активного населення в загальній його кількості [3, с. 160]:

$$P_{\text{еан}} = \frac{C_z + C_b}{C_n}. \quad (3)$$

Державна служба статистики України, досліджуючи рівень зайнятості, визначає його як відношення (у відсотках) кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою [8]. Однак, враховуючи, що в Україні встановлений працездатний вік (для чоловіків – 16–59 років, а для жінок 16–54 роки) відрізняється від прийнятого для обліку економічно активного населення віку Міжнародною організацією праці (МОП) (15–70 років), дослідженню також підлягають відповідні показники й серед населення у працездатному віці.

Для проведення даного дослідження важливим є чітке розуміння поняття граничних рівнів зайнятості та методики їх розрахунку. Загалом термін «граничний» означає «крайній, пороговий». Тобто це такий рівень, за рамки якого значення показника вийти не може, або ж набуває абсурдного характеру. Щодо зайнятості даний рівень може розглядатися з точки зору максимуму або мінімуму.

Виходячи з цього під граничними рівнями зайнятості – верхньою та нижньою границями числової послідовності у розрахунку – будемо розуміти найвищий та найнижчий її рівень, вихід за рамки яких є неможливим для тієї або іншої країни.

Відповідно методика розрахунку цього показника насамперед має передбачати визначення мінімально можливої кількості зайнятого населення, на основі якої визначається рівень зайнятості за будь-якою із вище наведених методик.

Щодо максимально можливої чисельності зайнятих, то її слід розраховувати виходячи з чисельності населення тієї або іншої країни, яка може бути залучена до суспільного виробництва. Тобто максимальна кількість зайнятих дорівнюватиме кількості економічно активного населення. Це пояснюється тим, що більша кількість осіб просто не може бути зайнятою, оскільки вона не бажає або ж не може працювати.

Водночас при визначенні максимально можливого рівня зайнятості варто враховувати існування тверджень науковців щодо неможливості зменшення природного рівня безробіття (4–6% економічно-активного населення [1, с. 97]) та його відповідність поняттю повної зайнятості. Відтак, максимальний рівень – це рівень зайнятості, який може бути досягнуто в країні з урахуванням показника природного рівня безробіття.

Тому, проводячи дане дослідження, ми намагатимемось абстрагуватися від ототожнення максимального рівня з повною зайнятістю (не відкидаючи доробок попередників), оскільки важливим є акцентування уваги саме на максимально можливому рівні зайнятості незалежно від тих чи інших факторів.

Щодо мінімально можливої чисельності зайнятих, то її визначення є складнішим, оскільки важче піддається науковому обґрунтуванню. В межах дослідження пропонуємо розраховувати цю чисельність як найменшу кількість населення, достатню для функціонування економіки країни на даному етапі. Таким показником може бути середньооблікова чисельність найманих працівників і чисельність самозайнятих, оскільки ці величини відображають ту кількість осіб, які забезпечують виробництво продукції та надання послуг в країні без розширення їхніх рівнів.

Дослідження даної проблематики на прикладі України протягом 2007–2009 років дало змогу встановити, що економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року, призвела до загострення ситуації на ринку праці у 2009 році. Саме цей рік характеризується найгіршими показниками зайнятості населення протягом досліджуваного періоду. В цілому у 2009 році серед населення віком 15–70 років зай-

нятими були 20,2 млн. осіб, а працездатного віку – 18,4 млн. осіб, тобто порівняно з базовим періодом відбулося зменшення цих показників на 3,4 та 4,3% відповідно. Це зумовлено зменшенням кількості економічно активного населення на 1,4%, а також збільшенням кількості осіб, що втратили надію знайти роботу на 10,0%, та осіб, які не знали де і як організувати власну справу, переконаних у відсутності підходящої роботи на 15,6%. Дані вказують на незбалансованість попиту та пропозиції на ринку праці в Україні, недосконалу систему професійної орієнтації та перепідготовки. Зменшення чисельності зайнятих призвело до зростання кількості безробітних у 2009 році порівняно з 2007 роком до рівня 2,0 млн. осіб (на 38,1%). Загальне зростання чисельності безробітного населення віком 15–70 років відбулося, в основному і на жаль, за рахунок осіб працездатного віку (на 539,9 тис. осіб, або на 38,1%). Така тенденція є вкрай негативною та зумовлена кризовим та посткризовим станом економіки України, закриттям багатьох виробничих підприємств, невизначеністю перспектив функціонування суб'єктів малого та середнього підприємництва. Зазначені зміни в цілому і зумовили зменшення рівня зайнятості населення у 2009 році порівняно з 2007 роком на 1,0% серед осіб віком 15–70 років та на 2,0% серед осіб працездатного віку, що становив 57,7 та 64,7% відповідно [8]. З цих даних видно, що приблизно кожна друга особа серед економічно активного населення у 2009 році була незайнятою, що є вкрай негативним.

Варто також відмітити, що для України характерною є диференціація зайнятості населення залежно від вікових, статевих, регіональних та інших ознак. Для кращого розуміння соціально-економічних та демографічних чинників, що зумовлюють таку ситуацію, та її наслідків розглянемо такі особливості детальніше.

Аналіз вікових параметрів зайнятості населення вказує на те, що найбільший рівень зайнятості у 2009 році спостерігався серед населення віком 30–39 років – 77,8%, а у базовому році – 85,8%. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що дану категорію складають в основному досвідчені працівники, які тривалий час працюють на своїх посадах/робочих місцях, і відповідно кризовий стан економіки в Україні суттєво на їхню зайнятість не вплинув. Найнижчий рівень зайнятості спостерігався серед осіб віком 60–70 років – 23,8%, у базовому році – 21,6%, що також зрозуміло, адже згідно з вітчизняним законодавством це особи пенсійного віку. Проте, незважаючи на це, населення змушене працювати навіть у старшому віці, ніж визначено законом (кожен п'ятий пенсіонер є працюючим). Як бачимо, показник їхньої зайнятості зріс на 2,2 в.п. порівняно з базовим роком, що, на наш погляд, зумовлено низьким розміром пенсій, а також пенсійною реформою, що ухвалена в країні. Так, у 2009 році середній розмір пенсії становив 898,4 грн., а у базовому році – 478,4 грн.; за цей же період розмір пенсії за віком становив відповідно 942,7 і 497,0 грн. у базовому році [8].

Але така ситуація має інший бік – займаючи робочі місця, населення цієї вікової групи значно знижує попит на «нову» робочу силу, що негативно впливає на зайнятість працівників без певного досвіду роботи, зокрема віком 15–24 років, що підтверджує низький рівень їхньої зайнятості – 34,5% [8], який до того ж знизився на 2,1% порівняно з 2007 роком. Це свідчить про те, що лише третина серед даної категорії населення є зайнятою, і є негативним, оскільки саме молодь є визначальним фактором майбутнього розвитку країни, в тому числі у демографічному плані.

Разом із тим в європейських країнах ситуація із молодіжною зайнятістю не краща. За останніми даними [7], безробіття серед молоді в Європі має рекордні значення. Практично в усіх країнах Європейського Союзу рівень молодіжного безробіття вдвічі вищий, ніж безробіття в цілому. В Іспанії цей показник становить майже 43%, в Греції – 35%, в Італії – 29%. Більшість населення молодого віку розмірковують про переїзд за кордон. Найбільш сприятлива ситуація із вакансіями для молоді в Німеччині – там рівень безробіття серед молодих людей віком 15–25 років, за останніми даними, становив 6,5% [7]. Проте таке низьке значення показника пояснюється не економічними успіхами країни, а наслідками демографічних змін.

Щодо відмінностей у сфері зайнятості за статевою ознакою, то протягом 2007–2009 років вищий рівень зайнятості був серед чоловіків, оскільки попит на їхню робочу силу є вищим. Таку тенденцію можна пояснити й тим, що законодавство більше соціально захищає працю жінок, зокрема тих, які мають дітей, а це вимагає більшої відповідальності з боку роботодавців у соціально-трудових відносинах. Також протягом аналізованого періоду характерними були відмінності за статевою ознакою у структурі зайнятості населення за професійними групами (табл. 1).

Так, у 2009 році серед зайнятих жінок у 5 разів більшою, ніж у складі чоловіків, була чисельність техслужбовців, приблизно у 2 рази – чисельність професіоналів, фахівців та працівників сфери торгівлі й послуг. Натомість серед чоловіків більш поширеними були робітничі професії, а саме: у 6 разів більшою була чисельність кваліфікованих робітників з інструментом, у 4 рази – робітників з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, на 22% – кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства. Водночас серед вищого керівництва переважна більшість працівників була представлена чоловіками. Така ситуація пояснюється пріоритетністю у жінок сімейних обов'язків над кар'єрою й їх переходом у сферу інтелектуальної праці.

Варто зазначити, що найбільший розрив між рівнями зайнятості за статевою ознакою спостерігався серед чоловіків віком 50–59 років, що пояснюється пропонуванням МВФ, але не ухваленим Верховною Радою перевищенням пенсійного віку чоловіків на п'ять років, і відповідним показником у чоловіків віком 25–29 років. Така ситуація обумо-

Таблиця 1. Структура та динаміка зайнятих чоловіків і жінок за професійними групами України у 2007–2009 роках

Показник	2007		2008		2009	
	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.
Зайнятих всього, тис. осіб	10139,9	10764,8	9782,2	10590,4	9974,3	10217,2
у тому числі за професійними групами, у відсотках до підсумку:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	6,2	9,0	6,2	9,0	6,6	9,2
професіонали	16,6	8,8	17,5	9,2	17,4	9,8
фахівці	15,3	7,9	15,8	8,1	15,9	7,9
технічні службовці	6,2	1,2	6,2	1,1	6,0	1,2
працівники сфери торгівлі та послуг	19,2	8,3	20,5	8,8	19,9	9,1
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	1,1	1,4	0,9	1,3	0,9	1,1
кваліфіковані робітники з інструментом	3,7	20,9	4,0	22,8	3,3	20,8
робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	5,5	19,2	5,8	19,5	4,8	18,9
найпростіші професії	26,2	23,3	23,1	20,2	25,2	22,0

Джерело: [9, с. 7].

влена тим фактом, що більшість роботодавців намагаються не брати на роботу молодих жінок, оскільки у даному віці високою є ймовірність декретних відпусток, а щодо літніх жінок ще й тим, що жінки поки що виходять на пенсію раніше чоловіків – для них у країні відбуватиметься поетапне підвищення пенсійного віку, а отже роботодавець змушений буде знову поповнювати потребу в працівниках.

Щодо міського та сільського населення, то вищим є рівень зайнятості серед останнього, що пояснюється меншою загальною чисельністю осіб, які проживають у даній місцевості. Крім того, до категорії зайнятих осіб відносять не лише працюючих за наймом, а й інших осіб, зокрема фермерів та членів їхніх сімей, які беруть участь у виробництві, члени особистих селянських господарств. Так, у 2009 році рівень зайнятості серед сільського населення становив 62,2%, а серед міського – 55,8% [8]. Варто зазначити, що переважачим місцем прикладання праці майже для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів є неформальний сектор економіки. Проте у міських поселеннях зайнятість у цьому секторі не набула суттєвого розповсюдження завдяки більш сприятливій кон'юктурі на ринку праці.

Дослідження регіональних особливостей зайнятості населення вказує на зниження її рівня майже у всіх областях, проте найбільше зниження зафіксовано у Сумській (на 3,0 в.п. серед осіб віком 15–70 років і на 8,5 в.п. серед працездатного населення) та Донецькій (на 2,5 та 4,2 в.п. відповідно) областях [8]. Це зумовлено скороченням кількості зайнятих у промисловості, будівництві. Разом із тим у таких областях, як Хмельницька, Чернівецька, Львівська та Тернопільська, протягом аналізованого періоду показник залишався майже на одному рівні, що, на наш погляд, пояснюється відсутністю у даних регіонах великих промислових комплексів, у результаті чого поширеною є самозайнятість. Тому кризові явища у меншій мірі вплинули на рівень зайнятості саме в даних регіонах. Найвищим рівень зайнятості у 2009 році традиційно був у м. Києві (63,1%) та м. Севастополі (61,1%), що обумо-

влено мегаполізацією і сталістю зайнятості та попиту на роботу силу у традиційних для цих міст сферах діяльності, внаслідок чого, навіть в умовах кризи, навантаження на одне робоче місце було незначним. Так, для м. Києва цей показник становив дві особи на 10 вільних робочих місць, а для м. Севастополя відповідно 15 осіб, при тому що в цілому по Україні показник сягав 82 особи, а в таких областях, як, наприклад, Черкаська – 909 осіб [8]. Тобто, незважаючи на прояв негативних наслідків кризового стану економіки країни у 2009 році, у Києві були вільні робочі місця, однак через низький рівень мобільності робочої сили значного впливу на зайнятість ця ситуація не мала. Найнижчий рівень зайнятості був притаманний західним регіонам України, а саме Івано-Франківській (51,9%) і Тернопільській (52,9%) областям, що зумовлено відсутністю достатньої кількості робочих місць у даних регіонах і міграцією населення до найближчих західних країн. Так, навантаження на 10 робочих місць у цих областях становило 810 та 145 осіб відповідно, що вказує на відсутність реальних можливостей зайнятості всього економічно активного населення регіону [8].

Варто також зазначити, що у 2009 році порівняно з 2007 роком у структурі зайнятих зменшилася питома вага працюючих у секторі самостійної зайнятості, водночас збільшилася частка найманих працівників. Дані показники у 2009 році становили 18,5 та 81,5%, а у базовому – 19,3 та 80,7% відповідно [8]. Разом із тим порівняно з 2008 роком у звітному році питома вага самозайнятих зросла на 0,5 в.п. Самозайнятість була притаманною в основному сільському населенню, що підтверджується високою питомою вагою цієї категорії зайнятих у загальній їх кількості (40,1% у 2009 році і 46,1% у 2007 році) [8]. На наш погляд, це пов'язано із більшою кількістю підприємств у містах і можливістю там працевлаштуватися за наймом. Однак хоч і незначним чином, але все ж таки самозайнятість зростає і серед міського населення.

Дослідження зайнятості за видами діяльності вказує на те, що серед зайнятого населення віком 15–70 років кожен

п'ятий працівник був зайнятий у сільському господарстві або промисловості, кожен шостий – у торгівлі. Зменшення кількості зайнятих у 2009 році порівняно з 2008 роком найбільше відбулося у виробничих видах діяльності: у промисловості (на 29,4%), будівництві (на 16,4%), сільському господарстві (на 16,3%) [8]. Причинами ситуації є недостатня конкурентоспроможність виробничої сфери на зовнішніх ринках унаслідок використання застарілого устаткування, що призводить до збільшення вартості готової продукції, її акумулювання, неотримання доходів і, як наслідок, масового закриття виробничих підприємств. Це є негативним, оскільки держава змушена імпортувати таку продукцію з-за кордону, експортуючи лише ресурси, а не готові вироби. Водночас збільшення обсягів зайнятості було зафіксоване у діяльності транспорту та зв'язку, охороні здоров'я, операціях із нерухомим майном, діяльності домашніх господарств та інших видах економічної діяльності. Як можемо встановити, це сфери з прикладанням інтелектуальної праці.

Слід відмітити, що на диференціацію зайнятості за видами діяльності також впливає розмір доходу. Так, за даними Держстатслужби, у 2009 році найбільший рівень заробітної плати спостерігався у таких сферах, як авіаційний транспорт (5106 грн.) і фінансова діяльність (4038 грн.). Натомість у таких видах діяльності, як рибальство, рибництво, він був найнижчим – 1028 грн. Невисоким він був й у сільському

господарстві – 1206 грн., діяльності готелів і ресторанів – 1267 грн., охороні здоров'я – 1307 грн. [8]. І такий розподіл зберігався протягом всього періоду.

Таким чином, дослідивши характерні для України у 2007–2009 роках тенденції зайнятості населення, перейдемо до визначення граничних рівнів цього показника; для цього скористаємося даними офіційної статистики (табл. 2).

В основу методики розрахунку закладено такі дані: чисельність населення віком 15–70 років, чисельність економічно активного населення, а також чисельність зайнятих (у структурі – наймані працівники (штатні) та самозайняті).

На наш погляд, максимально можлива чисельність зайнятих буде еквівалентна чисельності економічно активного населення, тому що більшу кількість населення неможливо залучити до праці, оскільки воно не хоче (з різних причин) або не може працювати.

Тому розраховувати максимальний рівень зайнятості доцільно як відношення:

а) максимально можливої чисельності зайнятих у країні до економічно активного населення (оскільки воно окрім здатності до праці має ще й бажання працювати) (п. 8);

б) максимально можливої чисельності зайнятих у країні до населення віком 15–70 років (оскільки воно є працездатним з позицій МОП) (п. 9).

Таблиця 2. Розрахунок граничних рівнів зайнятості в Україні у 2007–2009 роках

Показник	2007	2008	2009
1. Чисельність населення віком 15–70 років, тис. осіб	35612,8	35366,4	34993,9
2. Чисельність економічно активного населення, тис. осіб	22322,3	22397,4	22150,3
3. Рівень економічної активності населення, % до населення віком 15–70 років	62,7	63,3	63,3
4. Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	11413,0	11390,0	10653,0
5. Чисельність самозайнятих, (включаючи роботодавців та безкоштовно працюючих членів сім'ї), тис. осіб	4034,6	3775,0	3735,4
6. Рівень зайнятості, % до населення віком 15–70 років	58,7	59,3	57,7
7. Максимально можлива чисельність зайнятих, тис. осіб (екв. п. 2);	22322,3	22397,4	22150,3
7.1. З урахуванням природного рівня безробіття (4–6%)	20983,0÷21429,4	21053,6÷21501,5	20821,3÷21264,3
8. Максимальний рівень зайнятості населення, % до економічно активного населення (екв. п. 2);	100,0	100,0	100,0
8.1. З урахуванням природного рівня безробіття (4–6%)	94,0–96,0	94,0–96,0	94,0–96,0
9. Максимальний рівень зайнятості населення, % до населення віком 15–70 років (п. 7 / п. 1);	62,7	63,3	63,3
– з урахуванням природного рівня безробіття (4–6%) (п. 7.1 / п. 1)	58,9?60,2	59,5?60,8	59,5?60,8
10. Мінімально можлива чисельність зайнятих, тис. осіб (п. 4 + п. 5);	15447,6	15165,0	14388,4
10.1. З урахуванням природного рівня безробіття (4–6%)	14520,7÷14829,7	14255,1÷14558,4	13525,1÷13812,9
11. Мінімально можливий рівень зайнятості населення, % до економічно активного населення (п. 10 / п. 2);	69,2	67,7	65,0
11.1. З урахуванням природного рівня безробіття (4–6%) (п. 10.1 / п. 2)	65,1÷66,4	63,6÷65,0	61,1÷62,4
12. Мінімально можливий рівень зайнятості населення, % до населення віком 15–70 років (п. 10 / п. 1);	43,4	42,9	41,1
12.1. З урахуванням природного рівня безробіття (4–6%) (п. 10.1 / п. 1)	40,8÷41,6	40,3÷41,2	38,6÷39,5

Джерело: розроблено авторами (з урахуванням даних [8]).

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Як зазначалося вище, якщо абстрагуватися від усіх побічних факторів, у тому числі від неминучості природного рівня безробіття, максимально можливою чисельністю зайнятих є все економічно активне населення країни. Відповідно граничний рівень зайнятості з точки зору максимуму у відсотках до економічно активного населення дорівнює 100%, а у відсотках до населення віком 15–70 років, протягом аналізованого періоду, – близько 63%. Варто зазначити, що останній показник, розрахований за даною методикою, повністю співпадає з показником рівня економічної активності населення. Якщо врахувати природний рівень безробіття, то граничний рівень зайнятості у відсотках до економічно активного населення перебував на рівні 94–96%, а у відсотках до населення віком 15–70 років – 59–61%.

Мінімально можливу чисельність зайнятих (п. 10) пропонуємо визначати як таку, що відповідає попиту на робочу силу в широкому розумінні, тобто з огляду на середньооблікову кількість штатних працівників в країні та чисельність самозайнятих (п. 4 і п. 5). Адже якщо припустити, що чисельність зайнятих буде ще меншою, така ситуація негативно позначиться на функціонуванні економіки, а отже вона не залишиться навіть на існуючому рівні. При цьому даний показник не має стабільного значення, оскільки економіка країни в ті чи інші періоди знаходиться у різних фазах економічного циклу. Як бачимо з даних табл. 2, у 2008 році чисельність зайнятих значно скоротилася порівняно з 2007 роком, оскільки в цей період економіка країни перебувала у кризовому стані. Ще гіршими показники виявилися у 2009 році, оскільки криза призвела до застійного, «шокового» стану – фази депресії. Також слід зазначити, що в прогнозному періоді передбачається застосування заходів щодо виходу національної економіки із зазначеного стану, а відтак поступово наступатиме фаза пожвавлення. Тому ми врахуємо ці аспекти при прогнозуванні мінімально можливої чисельності зайнятих і зайнятих загалом.

У цілому з даних табл. 2 видно, що за обраним підходом мінімально можливий рівень зайнятості перебував у межах 65–69%. Це було визначено як відношення мінімально можливої чисельності зайнятих (штатних і самозайнятих) до чисельності економічно активного населення у відповідному ро-

ці. Якщо проаналізувати цей показник по відношенню до загальної чисельності населення віком 15–70 років, то він становив 41–43%; що було визначено як відношення мінімально можливої чисельності зайнятих (штатних та самозайнятих) до чисельності населення віком 15–70 років у відповідному році.

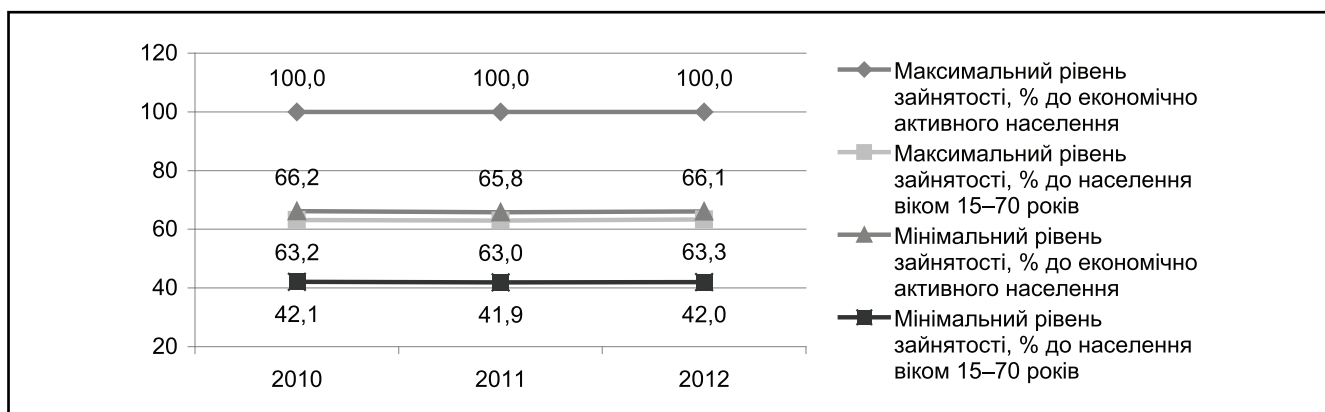
Прогноз на наступні періоди дозволяє визначити, що значення максимального рівня зайнятості, розрахованого у відсотках до економічно активного населення (як з урахуванням природного рівня безробіття, так і без нього), протягом 2010–2012 років залишиться таким же, як і в попередні роки – 94–96% та 100% відповідно, оскільки дані показники (розраховані за розробленою нами методикою) мають сталі значення незалежно від періоду розрахунку.

Максимальний рівень зайнятості, розрахований у відсотках до населення віком 15–70 років, залежатиме від кількості економічно активного населення та чисельності населення віком 15–70 років у країні. Тому в межах дослідження пропонуємо визначити дані показники на 2010–2012 роки на основі офіційних, базових прогнозних даних НДІ праці і зайнятості населення Мінсоцполітики України та НАН України щодо економічно активного населення та населення віком 15–70 років [10].

Наведемо прогнозовані нами дані на рисунку.

Виходячи з рисунку можемо спрогнозувати зазначені показники з урахуванням природного рівня безробіття: максимальний рівень зайнятості у відсотках до населення віком 15–70 років становитиме у 2010 році – 59,4–60,6%, у 2011 році – 59,2–60,5%, у 2012 році – 59,5–60,8%; мінімальний рівень зайнятості у відсотках до економічно активного населення у 2010 році – 62,2–63,6%, у 2011 році – 61,9–63,2%, у 2012 році – 62,1–63,5%, а у відсотках до населення віком 15–70 років у 2010 році – 39,6–40,4%, у 2011 році – 39,4–40,2%, у 2012 році – 39,5–40,3%.

Порівняння рівня зайнятості в Україні з розрахованими граничними значеннями вказує на те, що цей показник не наближається до мінімально допустимого рівня, що є позитивним. Та все ж необхідним є формування напрямів підвищення рівня зайнятості, що створить передумови для ефективного перебігу соціально-економічних і демографічних процесів.

Прогноз граничних рівнів зайнятості в Україні на 2010–2012 роки

Щодо 2010–2012 років, то 2010 рік став роком поступового одужання національної економіки, що на пряму було пов'язано з поживленням ринкової активності й покращенням ситуації на ринку праці. У 2010 році ВВП зріс на 4,2% порівняно з 2009 роком [8], що сприяло збільшенню чисельності зайнятих на 0,9% і сягнуло 20,3 млн. осіб. На кінець 2011 року міжнародні рейтингові агентства прогнозують зростання ВВП в Україні на 4,0% [2], що відбудеться за рахунок розвитку галузей інвестиційного циклу. У зв'язку з участю України у проведенні фіналу Євро–2012 передбачається розвиток будівництва, модернізація об'єктів транспортної інфраструктури. В умовах економічного зростання розшириться попит на послуги страхування, розробки і супроводу програмного забезпечення, охорони здоров'я та ін., що вимагатиме збільшення числа робочих місць й позитивно вплине на рівень зайнятості. Проте відновлення економіки буде поступовим, що не дозволить стрімко і суттєво поліпшити ситуацію на ринку праці. Відтак, прогнозуємо у 2011 році зростання чисельності зайнятих приблизно на 0,8%, тобто до 20,5 млн. осіб. На 2012 рік вищезгадані агентства прогнозують зростання ВВП в Україні до 4,5% [2], а відтак зайнятість зросте приблизно на 1%. Водночас проведення в Україні фіналу Євро–2012 характеризуватиметься міграційними процесами, і проблема безробіття кардинально зміниться іншими проблемами, пов'язаними з переміщенням робочої сили. І якщо спостерігатиметься зростання економіки із вказаними темпами, виникне проблема нестачі робочої сили, зокрема робітничих професій.

Щодо темпів зростання промислового виробництва, то протягом аналізованого періоду відбувалося зниження індексу промислової продукції: у 2007 році він становив 107,6%, у 2008 році – 94,8%, у 2009 році – 78,1% [8]. У 2010 році економіка країни почала виходити з кризи, зокрема показали зростання майже всі галузі промислового виробництва, і в цілому темп росту становив 111,2%. Разом із цим таке зростання обумовлено різким падінням промислового виробництва у 2009 році, що знизило об'єктивність бази порівняння для розрахунку показника 2010 року. У 2011 році економіка країни продовжить відновлюватися. На нашу думку, лідерами залишаться експортоорієнтовані галузі – машинобудування, металургія й хімічна промисловість. Розвитку набуде будівельна сфера; при цьому зростання буде нижчим, ніж у 2010 році, адже змінюється (підвищується) база для порівняння. Крім того, вже на кінець 2011 року МВФ прогнозує сповільнення зростання світової економіки [6]. Тому, враховуючи залежність даних галузей від зовнішнього ринку, можливим є скорочення обсягів експорту їх продукції. Відтак, у 2011 році прогнозуємо зростання промислового виробництва приблизно на 8,0%. У 2012 році провідні галузі промисловості залишатимуться залежними від зовнішніх ринків. І якщо світова економіка не поживається, значних перспектив зростання у нас не буде. Відтак, рушійною силою промисловості України мають стати

галузі, орієнтовані на внутрішній ринок: харчова, легка й целюлозно-паперова. Однак вони повністю не відновилися після фінансово-економічної кризи й у 2012 році навряд чи отримають повну підтримку уряду, оскільки потрібно погашати державні борги. Тому у 2012 році прогнозуємо зростання промислового виробництва до 7,5%.

Щодо продуктивності праці, то вона відображає співвідношення ВВП і чисельності зайнятих в економіці країни. При цьому на її зміну впливають й інші фактори: застосування досягнень науки й техніки, ефективних методів організації праці, підвищення кваліфікації працівників та ін., що підвищує конкурентоспроможність продукції й дає змогу розширити зайнятість населення. В Україні цей показник знаходиться на низькому рівні. При цьому у 2010 році він зріс порівняно з 2009 роком лише на 3,8% (виходячи з наведених нами даних стосовно ВВП і чисельності зайнятих). У 2011 році, на наш погляд, ситуація покращиться, однак незначно – приблизно на 4,0%, оскільки повністю модернізувати виробництво за такий короткий термін неможливо. 2012 рік також не внесе стрімких позитивних змін, оскільки проблемні сфери економіки навряд чи отримають повну державну підтримку внаслідок необхідності погашення державних боргів. Більш розвинені галузі, з огляду на їх залежність від світових ринків, також можуть втратити свої позиції. Можливим є розвиток сфери послуг (до фіналу Євро–2012). Проте це сприятиме зростанню міграційних процесів, що може знизити кваліфікаційний рівень працівників й рівень їх продуктивності. Відтак, у 2012 році прогнозуємо зростання продуктивності праці до 4,0%.

Отже, проблема зайнятості населення є достатньо актуальною для України, незважаючи на те, що даний показник поки що не наближається до граничних меж. Запропонована методика дозволяє спрогнозувати позитивні зміни у цьому процесі, однак вони є значно залежними від світових тенденцій економічного розвитку, що вимагає ефективної державної політики сфері зайнятості.

Висновки

За результатами проведених досліджень констатуємо, що максимальний рівень зайнятості у відсотках до економічно активного населення протягом останніх трьох років становив 100%, а з урахуванням природного рівня безробіття – коливався на рівні 94,0–96,0%. У відсотках до населення віком 15–70 років він становив у 2007 році 62,7%, а у 2008 і 2009 роках 63,3%, з урахуванням природного рівня безробіття 58,9–60,2% і 59,5–60,8% відповідно. Мінімальний рівень зайнятості, у відсотках до економічно активного населення, у 2007 році становив 69,2%, у 2008 році – 67,7%, у 2009 році – 65,0%, а у відсотках до населення віком 15–70 років – 43,4%, 42,9% та 41,1% відповідно.

Проведені дослідження дають змогу встановити, що рівень зайнятості в Україні значно перевищує мінімально можливий, проте фінансова й економічна кризи посилюють розрив між попитом та пропозицією робочої сили, в результаті чого навіть у

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

2011 році не вдається досягти її докризового рівня. Тому для вирішення цієї проблеми насамперед пропонується:

1. Створення нових робочих місць та збереження діючих, адже, як показали дослідження, низький рівень зайнятості в країні зумовлений в основному незбалансованістю попиту та пропозиції робочої сили. Акцент слід зробити на підтримці малого й середнього бізнесу, оскільки відновити великі підприємства в короткі терміни досить важко, а ситуація вимагає швидкої реалізації заходів.

2. Зменшення податкового тиску, однак не лише шляхом зниження ставок оподаткування. Доцільніше депонувати суми податків і надавати можливість підприємствам використовувати їх на створення нових робочих місць; у разі нецільового використання коштів обов'язкове їх повернення до бюджету. При цьому важливо налагодити ефективний механізм перевірки системи витрачання коштів.

3. Надання дотацій підприємствам, що створюють нові робочі місця, а саме «перші робочі місця», оскільки проведені дослідження показують, що одним із найнижчих рівнів зайнятості був показник для осіб віком до 29 років, зокрема внаслідок непрацевлаштованості після закінчення навчального закладу.

4. Підтримка самостійної зайнятості населення та розвиток підприємництва, оскільки підприємець забезпечує роботою себе й надає робочі місця іншим, що значно розширює зайнятість. Тому важливим є введення до навчальних програм дисциплін з організації власної справи, проведення тренінгів та семінарів з даних питань.

5. Забезпечення економіки країни кваліфікованими кадрами, зокрема шляхом ухвалення нових рамок кваліфікацій, нормативно-правових актів й на їх основі надання профорієнтаційних послуг у загальноосвітніх закладах, створення регіональних і мобільних центрів профорієнтації, розробка нових й актуалізація існуючих способів поширення інформації. Це дасть змогу виявляти схильності до професій у різних категорій населення й спрямувати їх згідно з попитом на ринку праці.

6. Оскільки попит на робочу силу чоловіків є значно вищим, необхідним є просування програм, що створювали б пільги для працюючих жінок, які мають неповнолітніх дітей або повертаються на ринок праці після перерви, пов'язаної з народженням дитини тощо.

Застосування запропонованих заходів створить передумови для забезпечення ефективної зайнятості, а отже сприятиме соціально-економічному та демографічному розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: вперше досліджено граничні рівні зайнятості в Україні: дано теоретичне обґрунтування, зокрема авторські визначення граничних рівнів, та запропоновано методику їх визначення (з урахуванням зміни макроекономічних показників і ринкової кон'юнктури); удосконалено методику проведення аналізу зайнятості населення (диференціація зайнятості населення залежно від вікових, статевих, регіональних та інших ознак); дістало подальшого розвитку методика прогнозування показників зайнятості (з урахування прогнозів зростання ВВП, зростання/скорочення промислового виробництва, показників продуктивності праці).

Література

1. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості [Текст]: [навч. посіб.] / В.С. Васильченко. – К.: КНЕУ, 2005. – 252 с.
2. ВВП України в 2012 году вырастет до 4,5% (S&P) [Електрон. ресурс]. – Доступ: http://dengi.ua/news/79196_VVP_Ukrainy_v_2012_godu_vyrastet_do_45_SP.html.
3. Єсінова Н.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини [Текст]: [навч. посіб.] / Н.І. Єсінова. – К.: Кондор, 2006. – 432 с.: іл., табл. – Бібліогр.: 40 назв.
4. Завіновська Г.Т. Економіка праці [Текст]: [навч. посіб.] / Г.Т. Завіновська. – К.: КНЕУ, 2003. – 300 с.
5. Закон України від 01.03.91 №803-XII «Про зайнятість населення» [Електрон. ресурс]. – Доступ: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>
6. МВФ ухвалив прогнози росту мирової економіки на 2011–2012 гг. до 4% [Електрон. ресурс]. – Доступ: <http://megapolisinfo.net/markets/2420-mvf-uhudshil-prognozy-rosta-mirovoy-ekonomiki-na-2011-2012gg-do-4.html>
7. Молодежь бежит из ЕС в поисках работы [Електронний ресурс]. – Доступ: <http://novosti-n.mk.ua/ukraine/read/?id=27546>
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електрон. ресурс]. – Доступ: <http://ukrstat.gov.ua>
9. Покришук В. Проблеми гендерної зайнятості населення на ринку праці України [Текст] / В. Покришук, С. Коваль // Україна: аспекти праці. – 2011. – №2. – С. 3–10.
10. Прогноз чисельності економічно активного населення (робочої сили) у цілому по країні та в розрізі регіонів на період до 2020 року [Електрон. ресурс]. – Доступ: http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?sessionId=54F9214103B7B456B090C5926E8DED4F?art_id=108140&cat_id=102037